

Tereddut -27 / dowamy

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Tereddut -27 / dowamy

TEREDDUT

Kurany Kerimiň ýigrimi üç ýylda inmesiniň hikmeti nedir?

Kurany Kerim ýigrimi üç ýylda däl-de, bir gezekde insedi onda «Kurany Kerim neçün bir gezekde indi, bölek-bölek inmedi?» diýerdiler...

Munuň ýaly meselelerde esasy zat boýun bolup kabul etmek we Hakyň takdyr edenini ykrar edip makullamakdyr. Ýogsa, her meselede soraglaryň yzy kesilmez: «Öýle namazy näme üçin on rekagat? Juma namazy näme üçin juma günü okalýar? Zekat näme üçin kyrkdan biri, kyrk birde biri däl we ş.m.» soraglaryň soňy gelmez. Şonuň üçin bularyň bir gullugyň srydygyny bilmegimiz gerek. Namazyň özünde käbir hikmetler jemlenip biler. Hawa, şahsyň günde bäş gezek Mewlasynyň huzuryna gelmeginiň, elbetde, bir topar bähbitleri we peýdalary bardyr. Emma, rekagatlaryň düzgünlerine gelemizde wistir üç rekagat, agşamyň parzy üç rekagat, ikindiniňki dört rekagatdyr. Bu sanlar Allah tarapyndan belenilendir. Eger bize: «günde bäş gezek ybadat bilen borçlandyrylýarsyňyz, ýöne ybadatyň şekillerini özüňiz belläň» diýilesedi, biz rekagat sany hakynda dürli pikirleri ýöredip bilerdik we elbetde gündelik işlerimize, ýaşayyş şertlerimize görä meýilleşdirerdik. Sany bellemek ýagdaýynda aklyň ýoly bir başga, wahyý ýoly bir başga... Wahyýda seniň ruhy we gizlin taraplaryň hasabyna aýratyn bir galam işleýär, başgaça bir hikmet ýöredilýär. Şonuň üçin rekagat sanlary däl-de bu ýerde namazyň hikmetleri seljerilýär...

Kuran-y Kerimiň ýigrimi üç ýylda inmeginiň hem şular ýaly hikmetleri bardyr. Üstesine-de, Kurany Kerimiň indirilen döwri beşeriň ýüzüni kemala tarap öwren döwrüdir. Onuň üçin iň

kämildenem kämil nebi gelipdi. Hawa, ýer ýüzüne Allahyň nurly nazary, älemiň hormatyna ýaradylan Hezreti Muhammet (s.a.w.) gelipdi. Onuň jemagatynyň wezipesi ol gün üçin iň ösen, iň kämilleşýän bolmak, kämilleşmegiň merdiwanynyň iň soňky basganjagyna çenli baryp ýetmek, ösen milletlere mugallymlyk etmek işidi. Şeýle hem şol güne çenli olaryň baryp ýeten ýaramaz ahlak we erbet endikleri ruh we damarlaryna şeýle bir siňipdi, olary ýeke-ýeke goparyp aýyrmak, ýerine arassa ahlagy ornaşdyrmak, oňat häsiýetleri zannyna guýmak aýry-aýry işlerdi. Kuran bir wagtyň özünde ähli emrleri bilen birden gelip olaryň garşysyna dikseddi, aşagyndanam çykyp bilmezdiler. Aslynda beýle bir ýagdaý adamzadyň kämillige tarap barýan ýoluna ters geljekdi.

Žu günki günümüzden mysal getirjek bolsak, bir topar çilime, içgä özüni aldyranlary ýa-da bikär entemegi endik edinenleri, kafelerde meýlis etmegi endige öwürlenleri göz öňüne getireliň. Bularyň ýakasyndan tutup «Ýene bir gezek kafe meýlise gitseň ölersiň» diýseňizem müň bahana tapar ýene gider. Eger bir gün kafe gitmän öýde galsa, öýünde bir burçda oturar ah-wah eder, maýyny tapsa kafe tarap ýola rowana bolar. Çünki kafeden galmagy bilen onuň endik eden ýaşaýyş şekili üýtgedi. Hakyna seredeňde ol netijesiz bir ýönekeý endigikden galýar.

Indi bolsa çilimkeşiň ýagdaýyna seredip geçeliň. Nikotin ganyna ornap giden birine: «Bedeniňe zyýanly bolan çilimi terk et. Çünki seniň çilim çekmegiň ýuwaş-ýuwaşdan özüňi öldürmekdir. Edil eliňdäki hanjary bir zarbada däl-de ýuwaş-ýuwaşdan synaňa çümdürýän we şeýde-şeýde öz-özünü öldürýän» diýseňiz. Hatda muny bir hekime düşündir diýseňiz, doktoram: «Çilimde hiç bir peýdaň bolmaýşy ýaly, şunuň ýaly, şunuň ýaly zyýanlary bar» diýip düşündirer. Çilimkeş çilimini terk etmek üçin bir güýçli ikerjiňlenmäni başdan geçirer. Çilimkeş beýlede dursun, baryna düşüňän doktorom çilimini taşlap bilmän ýör ahyryn...

Birem arakkeşi mysal alalyň. Adamyň sypaty üýtgäp gidipdir, içki dünýäsem şeýle. Ol şeýle bir derjä gelip ýetipdir, ýene bir ädim ätse, özünden pes gatlakdaky mahluklara dönjek. Häzir bu adama birden «Içgini taşla» diýmek, «Ýaradylşyňy üýtget»

diýen ýaly bolar.

Şeýlelikde ynsanlaryň dem we damarlaryna ornaşan endikleriň, ýaramaz ahlaklaryň müňlerçesini göz önüne getiriň we soňra Kuranyň bölekleyin inişiniň pikirini ediň...

Hawa, daýhan ilki kätmen bilen hapa-haşal otlary çapyp aýyrýar, ýeri ýumşadýar, tämizleýär. Soňra bezeýär. Ýagny erbet häsiýetleri olaryň ryhyndan çykaryp, gowy häsiýetleri ýerleşdirýär we gysga wagtyň içinde müňlerçe işi birden bitirýär. Muňa görä biz Kurany Kerimiň ýigrimi üç ýylda inmegini örän çalt hasap edýäris. Nur mürşit Bediuzzamanyň diýişi ýaly: «Şu asyryň filosoflary Jeziretül Araba gitseler, işleseler o zaman bilen deňeşdirsek, Serwerimiziň bir ýylda eden işiniň yüzde birini, ýyz ýylda edip bilermikäler?» Ine göreş meýdany! İçgiden müňlerçe öýleriň ýykylany görnüp dur. Ýaşyl ýarymaý jemgyýeti her ýyl konferensiýalar geçirýär. Bu işi barha giňedip orta mekdeplere çenli ýetirdi. Munuň netijesinde näçe kişi içgiden el çekdikä? Ine uniwersitet, ähli mugallymlary hem goşulsyn, bir ýyl üstünde işlesinler, ýigrimi adama içmesini goýduryp bilerlermikä? Eger başaryp bilseler muny olaryň hasabyna örän uly üstünlik saýyp, Serwerimiziň (s.a.w.) bitiren hyzmatlarynyň ýanynda altyn harplar bilen ýazyp goýardyk... Arman, Ol bir gezek bolupdy! Dost-duşman, Serwerimiz ýalynyň ikinjisiniň bolmagyny mümkin däl hasap edýär.

Aslynda, ýigrimi üç ýyl örän gysga wagt. Şonuň üçinem Kuranyň edenleri mugjyzadyr. Adamzat Serwerimiziň (s.a.w.) ýigrimi üç ýylda geçen ýoluny müňlerçe ýylda-da geçip bilmedi, geçibem bilmez...

Kurany Kerim bir tarapdan şeýle erebet endikleriň müňlerçesiniň galdyrylmagyny maksat tutundy, başga bir tarapdanam galdyran bu erbet häsiýetleriniň ýerini Kuranyň beýik ahlagy bilen doldurmak, bezemek işini maksat edipdi. Bulary bolsa hiç kimi horlaman, törpülemän, ürküzmän, ruhlaryny kemsitmän kabul etdiripdi... Orta atan bir giden meselesini şeýle köp taraplaýyn durmuşa ornaşar ýaly hala getripdi welin, bu gün olaryň birnäçesiniň ýaşaýşymyza häkim bolmagy üçin ýene gör näçe ýigrimi üç ýyl geçmegi gerek

boljak.

Bu ýigrimi üç ýyl gerek boljak birnäçe emr we gadaganlyklaryň o günüň ynasany tarapyndan özleşdirilmegi üçin gerek bolan bir zamandy we belli-belli zatlaryň ýuwaş-ýuwaşdan galdyrylmagy, belli-belli zatlaryň bolsa berkidilmegi üçin bu döwre zerurlyk bardy. Meselem, bu döwrüň içinde üç-dört tapgyrda içgi gadagan edilipdir, iki tapgyrda gyz çagalaryň diriligine gömülmesi galdyrylypdyr, ber-bulaşyk taýpa durmuşy, bir-iki gezek ýüzlenmek bilen düzgüne salnypdyr we taýpalaryň arasynda agzybirlik döredilip, köpçülik jemgyýetçilik düşünjesine göterlipdir, şeýdibem özlerine bir jemgyýet düzmäge mynasyplygy gazanypdyrlar we ýaramaz endikleriň taşlanylmasy, olaryň ýerine arassa ahlagyň getirilip ornaşdyrylmagy ýaly örän kyn çäreleriň geçirilmegi bilen mümkin bolupdyr. Bu sebäpden hem has uzyn döwre we wagta zerurlyk ýüze çykypdyr. Aýratyn hem, bilişimiz ýaly biziň häzirki durmuşymyza şu ýyl şertler şeýle boldy, şoňa görä-de şeýle bir içtimagy deňlik we düzgün gerek bolýar. Muňa görä geljek ýyl şertleriň üýtgejekdigi göz önünde tutulyp, maksatnamalar şoňa görä taýýarlanylýar. Has soňraky ýyllaryň şertlerine görä, esasy däl meselelerdäki üýtgeşmeler tertipleşdirilýär. Şeýlelik bilen wagtyň akyp barşyna we närseleriň tebigatyna uýgun ýagdaý gözläp, edýän işlerimiziň dowamlylygyny üpjün etmäge çalyşýarys. Munuň ýaly sagadat döwründe-de musulmanlar misli agaç ýaly ösýär, ýuwaş-ýuwaşdan täze şertlere uýgunlaşýar we tebigy ýagdaýda kemala gelýär. Musulmanlaryň hataryna her gün goşulmalar bolýar, her gün täze-täze pikirler, düşüňjeler gazanylýar, olara öwrenşilýär we şeýdip şahslar içtimagy şahslara öwrülýärler. Bular ýuwaş-ýuwaşdan bolup geçýärdi, emma ähli bolýan zatlar düzgünli, biri-biriniň zyzndan gezekli-gezegine bolýardy. Ine, bu akymyň içindäki dürli şahalanmalar, ebedilige çenli dowam etjek musulmançylygyň, yslam hakykatynyň mazmun halynda zamana degişli ähli hususyýetleri ýaňsydan aýna mysaly bolýardy...

Muny ýigrimi üç ýylda däl bir gezekde boldurmak islensedi, belli bir ölçegde ol çarwa jemgyýet oňa çydamazdy we ölerdi. Muny şuňa meňzedip bileris. Meselem, ynsan güneşiň aşagynda

galsa teninde üýtgeşmeler bolup geçýär. Sowuk ýurtlara eltilen mahaly, bu gezek sowuga görä teninde bir topar özgermeler bolýar, emma asla ýigrimi mutasyon derejesinde üýtgeşme bir bada bolup geçip bilmez. Eger bolaýsa, beýle çalt fiziki üýtgeşmelerde janly zatlar öleýär. Bu edil bir atmosfera basyşynyň aşagynda duran biriniň birdenkä 20 müň futluk (ölçeg birligi) ýokary göterilmesi ýaly bolar, ynsan derrew öler. Ol nokada uçarlar çykan wagtynda-da kislородly haltajyklaryň we beýleki enjamlaryň kömegi bilen adamlar janyny saklaýarlar.

Ine, şeýdip birdenkä 20 müň futluk belentlige göterilmegiň ynsany öldürişi ýaly durmuşa düşünilşi, maşgala düşünilşi, şahsyň düşünjesi iň pes derejede bolan bir jemgyýete bir gezekde Kuran inip, şol günem «Ine höküm, ine kanun, şuna görä boluň. Bu kitapdaky hökümleri kemsiz berjaý edip ýasaň» diýip garşylaryndan çykylsady ol jemgyýetden hiç kim muny kabul etmezdi. Çünki, bu, jemgyýetiň birdenkä 20 müň fut ýokary göterilmesi boljakdy we jemgyýet muňa çydajak däldi. Şonuň üçin Kurany Kerimiň hökümleriniň ynsanlara ýigrimi üç ýylda inmegi, az-azdan, ýuwaş-ýuwaş özleşdirilmegi ynsanyň ýaswyna görä zerurdyr we tebigatyna uýgun bolanydyr.

Ynsany älem-jahandan aýry tutup bolmajakdygyna görä, ony älem-jahandaky bolup geçýän hadysalaryň akymyna laýyk şekilde göz öňüne getirmek mejburiýetindedigimizi we ony älem-jahandaky üýtgeşmelerden üzňe tutup bilmejekdigimizi kabul etmelidir. Älem-jahanda üýtgeşmeler nähili kem-kemden bolup geçýär we kanunlar şol istikamatda hereket edýär. Ynsanyň ösüşi we ýeten derejesi hem şol şekilde bolup geçmelidir. Şeýle derejä ýetmegiň çeşmesi, esasy yörelgeleriň ýygyndysy bolan Kurany Kerim hem bu esasyda jemi ýigrimi üç ýylda inipdir.

Allahyň hikmeti bu wagty ýigrimi üç ýyl edip belläpdir... Ol ýigrimi dordem, ýigrimi başem bolup bilerdi. Nebiler Soltanyň (s.a.w.) mukaddes ömri altmyş üç ýyl boldy. Ýigrimi üç ýylyň soňunda pygamberlik döwri gutarmaly, wahyý gelmesi hem tamamlanmaly eken. Emma altmyş dört ýylam bolup bilerdi, wahyý gelmesi hem ýigrimi dört ýyl dowam edip bilerdi. Biz hem ony şol bir hikmet çäginde kabul ederdik...

Dogrusyny diňe Allah biler...

«Men siziň Rabbiňiz dälmi eýsem?» sowalyna «Elbetde, Rabbimizsiň» diýip jogap bermeginde akyla makul delili barmydyr?

Käbir meseleler bardyr, olara akyl ýetirmek örän kyndyr. Emma bular ýaly zatlaryň bolup biljekdigi düşündirilip bilner. Aslynda, Allah (j.j.) beýle bir zatdan söz açýan bolsa, şol meseläniň jedel ediljek tarapy galmaz.

Bu soraga iki jähdden garap bileris:

1. Beýle bir waka bolupmydyr? Bolan bolsa nädip subut edilip bilner?

2. Mümin şahs bu işden habardar bolupmydyr?

Ilki bilen Hak Tagalanyň bir älemde ruhlara «Men siziň Rabbiňiz dälmi eýsem?» diýip beren sowalyna olar hem: «Elbetde, Rabbimizsiňiz» diýip jogap berendikleri anykmy diýen sorag ýüze çykyp biler. Bu mesele barada Kurany Kerimiň iki aýatynda aýdylyp geçilýär. Birisinde: «Rabbiň Adam ogullaryndan, olaryň billerinden zürýatlaryny alyp, olary özüne şaýat tutup «Men siziň Rabbiňiz dälmi eýsem?» (Araf, 172) diýilýär. Bu bolsa şeýle sözüň alnandygyndan habar berýär. Gadymky we täze tefsirçiler bu söz alynma meselesiniň zamany hakynda dürli garaýyşdadyrlar.

Käbirleri «Mikro äleminde heniz atomlar halyndaka, geljekde bütewileşjek bu zerrelerden ruhlary bilen birlikde söz alnypdyr» diýýärler. Käbir tefsirçiler bolsa: «Bu söz çagaň ene garnyna düşen pursaty alnan sözdür» diýýärler. Bir Hadysy şerife daýanmak bilen, käbir inçeden yzarlaýan tefsirçiler bolsa: «Dem üflenip jan berlen wagty ol ynsandan alnan sözdür» diýen karara gelýärler.

* Bu gürründeşlik 1978-1979-njy ýyllarda bolup geçendir.

Umuman, Hak Tagalanyň barlyklar bilen gürrüňi dürli-dürli we tapawutlydyr. Biz bu ýerde belli bir şekilde, belli bir usulda gürleşýäris. Emma, mundan başga biziň içki we daşky duýgularymyz, beýni we ruhumyz, nefsi (iç gepletmek) we söz

arkaly gürleşmek tarzlarymyz bar. Ýeri gelende bu tarzlary ulanýarys we olara düşünyänlere bir zatlar düşündirýäris. Kalbyň özüne görä bir gürleşmesi bardyr, gaýbana gürleşer, emma, bu gürleşme eşidilmez. Bizden: «Içiňizden näme diýdiňiz?» diýip sorasalar «Içimden şuny-şuny diýdim» diýip düşündireris. Sözler hem öz-özünden düzüliberer. Bu nebsi gürleşmedir.

Kä halatda düýşümizde bir zatlary gürläris. Başgalardanam bir zatlar eşideris. Emma ýanymyzda bolan hiç kim hiç zat eşiden däldir. Soňra oýanyp düýşümizde diýenlerimizi, gürleşenlerimizi, eşidenlerimizi sözme-söz aýdyp bereris. Bu-da başga bir görnüşde gürleşmektir.

Käbir adamlar oýalykda-da mysaly bir älemden göz öňüne gelen mysaly zatlary görer we mysaly şahslar bilen gürleşer. Belki maddaçylaryň birnäçesi muňa ynanmaz we «galýussinasiýa» diýer, goý diýsinler... Resuly Ekremiň (s.a.w.) ýeten derejelerinden biri budy. Mysal älemine, berzah älemine degişli mysaly şekiller onuň mübärek nazarynyň öňüne gelerdi, Ol hem görenlerini, eşidenlerini başgalara gürrüň bererdi. Bu-da aýry bir gürleşme şekilidir. Wahyý bolsa başga bir gürleşme tarzydyr. Hezreti Pygambere (s.a.w.) wahyý gelýärdi. Serwerimiz hem (s.a.w.) aň düşünjesi bilen ony açyk eşidýär we duýýardy, emma ölçegler adatça başgady. Serwerimizden (s.a.w.) başga daşyndakylardan hiç kim hiç zat eşitmeýärdi, hiç zada düşünmeýärdi. Eger bu maddy gulaga gelýän bir zat bolsady, ýakynynda bolanlara-da, bir zatlar eşidilerdi. Ol aýallaryndan biriniň dyzyna başyny goýup ýatyrka, käte bir sahabanyň döşüne başyny diräp oturanda, mübärek dyzyny biriniň dyzyna goýan wagty wahyý gelerdi. Ol (s.a.w.) eşiderdi emma, beýleki biri eşitmezdem, duýmazdam. Resuly Ekrem (s.a.w.) wahyýny harpma harp bellärdi we olara aýdyp bererdi. Bu-da başga bir ses, başga bir gürleşme tarzy.

Weliniň kalbyna ylham gelýär, köplenç içine pysyrdalýar. Bu-da başga bir şekilde gürleşmek. Morza gürleşmesi ýaly bir zat. Morzada nähili «di.. di.. dit. da.. da.. dit.» = - ... , - , diýiler, operator derrew näme diýilýänine düşüner. Şunuň ýaly bir kysmy zatlar weliň kalbyna ýazylar, weli hem olardan

değişli manylary çykarar. Meselem, weli: «Şu wagt pylanyň ogly pylany gapyň öňüne geldi» diýer. Gapyny açyp görseler ol adam garşylaryndadyr... Bu hem başga bir gürleşme.

Bir-de telepatiýa bar... Häzirki döwrüň ylym adamlary bir gün ol ýol bilen aragatnaşygyň täze görnüşi açylar diýip hasap edýärler. Bu-da gürleşmegiň ýene bir täze şekilidir. Kalbyň kalba mähir berişi, bir-birleri bilen içlerinden aragatnaşyga girmekleri. Bu-da başga bir beýan.

Bularyň ählisinden Allahyň (j.j.) «lä ýuadwela ýuhsa» (sansyz, örän köp) gürleşme usullaryny ýaradandygyna düşünmek bolýar.

Indi bolsa asyl meselämize geleliň. Allah (j.j.) bize «Men siziň Rabbiňiz dälmi eýsem?» buýrды. Emma muny haýsy gürleşme görnüşinde aýtdy, bilmeýäris. Eger weliniň kalbyna ýazylan morze elipbisi ýaly bir tarzda bildiren bolsa muny herhalda gulaklarymyzyň eşidip biljek bir sesidir diýip garaşmagymyz dogry bolmaz. Bu bir ylham bolsa, wahyý däldir. Wahyý bolsa ylham däldir. Ruhy gepleşme bolsa, bedeni bir gepleşme däldir. Bedene ýüzlenilen bolsa ruha ýülenilen görnüşde däldir...

Şu nokat örän ähmiýetlidir, ynsanlar mysal äleminde, berzah äleminde ýa-da ruhlar äleminde gören-eşiden zatlaryny bu älemiň ölçeglerine getirip öwrenmekçi bolsalar ýalňyşarlar. Muhbir-i Sadyk (s.a.w.) bize diýýär: «Gabyrda Müňkür-Nekir geler, size sorag berer». Adamyň nämesinden sorag sorajaklarka? Isle jesedinden sorasyňlar, isle ruhundan hiç zat üýtgemez. Emma, öli eşitse-de, töweregindäkilerden hiç birisi muny eşitmez. Hatda bir magnetafon goýup mikrofonyny hem gabyra ýerleşdirselem ýene hiç sesi ýazga alyp bilmezler. Çünki, indi gepleşmek başga ölçeglerde we derjelerde bolup geçýär, siziň derejäňizde däl. Hany Eýnşteýniň we ýene başgalarynyň orta atan dördünji, bäşinji derejeleri ýaly mekanyň üýtgemegine görä mesele üýtgejek, başga bir görnüşde garşyňyzdan çykjakdyr.

Şonuň üçin bu, «elestu bi-Rabbikum» («Men siziň Rabbyňyz dälmi, eýsem»?) Allahyň (j.j.) ruh bilen bolan, ruha mahsus bir gepleşigidir. Munuň täsirini men eşideýin, duýup galaýyn şekilinde garaşmak dogry däldir. Belki wyždandan bir duýgy şekilinde gelmesine garaşmak gerekdir. Biz wyždan bilen we oňa

gelen ylhamlar bilen muny duýup bileris.

Bir gezek bu meseläniň düşündirişini berýärkäm birisi «Men muny eşitmedim» diýdi. Menem «Eşitdim» diýdim. «Sen eşitmedik bolsaň ýagdaýyňa seret! Çünki men eşidenimi gaty oňat bilýärim». Nähili eşidendigim soralsa, içimdäki bakylyk arzuwy bilen, çäkli bolan halyma çäksiz bolan arzuwlarym bilen eşitdim bu sesi. Hawa, esasan men Allahy-da bilmerin. Çünki men çäklidirin. Çäksize nädip düşüneýin. Çäksize bolan içimdäki isleg we arzuw bilen eşidenimi bilýärim. Şu çäkli älemde meniň ýaly bir jandar, çäkli äleminde çäkli ömrüni ýaşap, ölmegi gerekkä we onuň düşünje meýdanyna giren zatlaryň hem şeýle çäkli zatlardan ybarat bolmagy gerekkä, men çäksizlik içinde soňsuzlygyň pikirini edýärim. İçimde bakylygyň arzuwy bar. Jennet we Jemalullah arzuwyny içimde göterýärim. Bütün dünýä meniňki bolsa-da, gam-gussam gitmeýär. İçimde bu hal bar bolansoň men «ony eşitdim» diýýärim.

Wyždan diýilýän näme bolsa-da, özüne degişli bölümleri, bölümçeleri bilen mydama Allahy wasp eder we hiç ýalan sözlemez. Oňa arzuw edýän, talap edýän zadyny beren wagtyňyz ony rahatlyga ýetirersiňiz. Şonuň üçin Latife-i Rabbaniýe bolan kalbyň diňe wyždanyň bu rahatlamasy bilen rahatlyga ýetjekdigine yşarat eden Kurany Kerim «Dykkat ediň, kalplar diňe Allahy zikr etmek bilen parahatlyga ýeter, arkaýynlaşar we rahatlyga gowşar» (Rad, 28) buýrýar.

Başga bir husus bolsa şudur. Bergson ýaly bir topar pelsepeçiler ähli akly we nakly (Kuran we hadyslara degişli) delilleri bir ýana goýup, Allahyň bardygyna diňe wyždanlaryny delil getiripdirler. Bir nokada baranda Kant: «Men Allahy azamatyna laýyk düşüniş bilmek üçin ähli maglumatymy arkama atdym» diýýär. Bergson diňe «syzmagy» bilen bu istikamata gidýär we onuň ýeke-täk delilem wyždany... Wyždan Allahyň inkär edilmeginden ejir çekýändir. Wyždan Allaha iman bilen rahatlyga ýeter. Ynsan wyždanyň sesini çuňdan çuň diňlän wagty ezeli we ebedi bir Mabud (Taňry) tutunmak arzuwyny hem onuň içinde duýjakdyr. Ine bu howa, bu eda ynsanyň wyždanynda sessiz kelemeleri bilen beýanyň tapan we Allahutagalanyň «Men siziň Rabbiňiz dälmi, eýsem?» ýüzlenmesine berlen «Elbetde,

Rabbimizsiň» diýlip berlen jogapdyr. Dykgat etse her kim ruhunyň çuňluklaryndan gopup beýgelen bu sesi eşidip biler. Ýogsa bu kelleden, bedenden gözlense ýalňyş bolar. Ol herkesiň wyždanynda bardyr, gizlenip ýatandyr. Emma, barlygynyň subut edilmegi öz älemine degişli bir meseledir. Ähli tahkik (hakykatlary derňeýän alym), ähli şuhut (ähli hakykatlary tejribe edip görýän alym), asfiýa, öwliýa we Enbiýa muny açyk aýdyň görüpdür we görkezipdir. Emma, akyl taýdan subut etmek meselesine gelende, elbetde käbir meselelere akly diýen wagtymyz duýgyny subut edişimiz ýaly, ýagny size bir çynar agajyny, bir arça agajyny görkezen ýaly muny görkezmegimiz mümkin däl. Wyždanyny diňleýän, içinden geçenleri seljerýän muny görerem, bilerem, eşiderem.

Edebi makalalar